

Listy wynagrodzeń katów niemieckich

Autor: Bogumił Rudawski (IZ)

W listopadzie 1946 r. strażnik więzienny Józef Michalewicz odnalazł na podwórzu Sądu Grodzkiego przy ul. Młyńskiej w Poznaniu mocno podniszczone luźne kartki. Okazało się, że były to listy wynagrodzeń, które otrzymywali kaci niemieccy, pełniący służbę w więzieniu znajdującym się przy tej samej ulicy. Listy te, podobnie jak inne akta z dawnego więzienia i sądu niemieckiego, leżały na stosie makulatury i były przeznaczone do spalania. Michalewicz przekazał ocalałe materiały do Sekcji Dokumentacyjnej Instytutu Zachodniego, na ręce Karola Mariana Pospieszalskiego, który włączył je do gromadzonego zasobu archiwalnego. Dokumenty te są wstrząsającym dowodem poświadczającym wykonywanie wyroków śmierci na Polakach w poznańskim więzieniu przy ul. Młyńskiej oraz w innych tego rodzaju placówkach na terenie Kraju Warty. Są także przykładem funkcjonowania niemieckiej biurokracji w okresie okupacji.

Zakład karny przy ul. Młyńskiej pełnił w latach 1939-1945 podwójną rolę - był karnośledczym więzieniem policyjnym, w którym przetrzymywano więźniów, a także miejscem stałej i systematycznej zagłady Polaków, którzy zostali skazani przez sądy niemieckie na wyrok śmierci. Zwłaszcza ta druga funkcja placówki utrwaliła się w pamięci poznaniaków i Wielkopolan. Egzekucje w więźniu wykonywano na pewno od drugiej połowy 1940 r., wraz z uruchomieniem celi śmierci. Uśmiercania osądzonych dokonywano dwoma sposobami: poprzez powieszenie lub gilotynowanie. Rzadziej spotykaną formą wykonywania wyroku, stosowaną w zasadzie tylko w pierwszych miesiącach wojny, było rozstrzelanie. Według wyliczeń Mariana Olszewskiego, przez cały okres okupacji niemieckiej zamordowano w więzieniu co najmniej 1639 osób (1532 mężczyzn, 93 kobiety oraz 14 dzieci - osób poniżej 18. roku życia). Zdecydowana bowiem większość straconych, nawet ok. 1400 osób, została uśmiercona prawdopodobnie poprzez zgilotynowanie.

Posiadamy stosunkowo dużo informacji na temat tego rodzaju egzekucji, ponieważ w 1949 r. przed polskim sądem odbył się proces Karla Gramsa, pomocnika kata, który uczestniczył bezpośrednio w likwidowaniu skazańców. Grams zeznał, iż po wprowadzeniu Polaka do celi śmierci „dwóch pomocników brało skazanego pod ramiona i prowadzili do ławy, na której kładli go następnie twarzą do ławki. Głowa skazanego w pozycji leżącej wystawała nad wanną. Specjalna deska przyciskała kark skazanego. Na wezwanie prokuratora kat spuszczał nóż o wadze 2-3 centnarów. Gdy spuścił nóż, głowa ścięta opadała do wanny. Po egzekucji każdej głowy kat meldował prokuratorowi”¹.

Stosowany w więzieniu system uśmiercania wzbudzał przerażenie wśród osadzonych. Poznański lekarz Telesfor Jankowski w spisanej wkrótce po zakończeniu wojny relacji tak wspomniął swój pobyt w katowni: „Wreszcie w dniu 9 maja 1941 zostałem przetransportowany do więzienia przy ul. Młyńskiej. (...) Tu w więzieniu najpierw umieszczono mnie w celi dla skazańców (nr 12) na kilka godzin, gdzie mnie wkrótce odwiedził gestapowiec, pocieszając mnie tym, że „Wir werden auch mit dir fertig sein - morgen früh - Kopf herunter...” [Złatwimy też ciebie - wcześniej rano - głowa w dół...]. Tego samego dnia jednak przeniesiono mnie do celi nr 40, w której byli inni więźniowie, a także dwu skazańców na śmierć (...).

W tej celi (nr 40) było doskonale słychać każde uderzenie gilotyny, każdy płacz wleczonych na ścięcie ludzi. Z reguły gilotyna pracowała rano, 2-3 razy w tygodniu. W przeddzień egze-

Fot. 1. Kwit z obciążeniami podatkowymi wystawiony na nazwisko Tonn.

Lohnsteuerberechnung	
für	Tonn
Monat	April
Feste Vergütung	..... RM
Sondervergütung	430,- RM
zusammen:	860,- RM
Ost-Freibetrag	338,- RM
bleiben	522,- RM
abzusetzen	22,- RM
bleiben	500,- RM
hiervon 1/3	124,- RM
bleiben	376,- RM
zuzusetzen	39,- RM
zu versteuern	279,- RM
Steuergruppe	Handelsgewerbe 8,30
Zahl der Angehörigen	.....
Posen, den	2. Juni 1944
Bezirks-Lohnsteuer	.....
bei dem Landgericht	Posen

Źródło: I. Z. Dok. I - 75.

¹ Cyt. za: Marian Olszewski, *Straty i martyrologia ludności polskiej w Poznaniu 1939-1945*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 1973, s. 184.

kucji wywlekano nieszczęśliwych skazańców na śmierć, zakuwając ich w kajdanki i umieszczając ich o piętro niżej - w celach dla skazańców, gdzie spędzali ostatnie godziny swego życia”².

Równie wstrząsającą relację, także znajdującą się w Archiwum II Wojny Światowej Instytutu Zachodniego, pozostawił Tadeusz Solla: „Brudnoczerwone mury słynnego z okresu przedwojennego więzienia zwanego ‘Młynem’ nastrajały przygnębiająco. Byliśmy odtąd więźniami karnymi. Ciężka atmosfera więzienia zakłócana była ponadto krwawą zbrodnią sądową, jaka dokonywała się tu dwa razy w tygodniu. Tu realizował się plan wyniszczenia narodu polskiego. Blok, w którym przebywałem posiadał swoje stacje VII, VIII i IX. Przy bloku tym od strony ul. Solnej usytuowany był mały budynek, w którym mieściła się gilotyna, przy pomocy której wykonywano wyroki śmierci. Ponura ceremonia wykonywania wyroków odbywała się w każdy wtorek i piątek około godziny 6-tej rano. Na stacji VII znajdowały się specjalnie wydzielone cele, w której kandydaci spędzali swoją ostatnią w życiu noc przed straceniem. Sprowadzanie kandydatów na VII stację odbywało się w poniedziałki i czwartki popołudniu, około godz. 16-18-tej”. I dalej: „Od tej chwili było już wiadomo, że kandydat zostanie stracony. Ostatnią noc miał spędzić pod stałą i czujną obserwacją strażnika. Chodziło o to, aby więzień, który ma być stracony, nie próbował popełnić samobójstwa”³.

Ciała zamordowanych więźniów transportowane były do zakładu anatomii i medycyny sądowej *Collegium Anatomicum* przy ul. Święcickiego w Poznaniu. Zwłoki poddawano tam badaniom i spopielano w mieszczącym się na terenie placówki piecu krematoryjnym. W ten sposób skremowano co najmniej 867 ciał ofiar. Niewielka część zwłok została przekazana zakładom anatomii w Królewcu i Wrocławiu oraz Muzeum Antropologicznemu w Wiedniu. Inne pochowano prawdopodobnie w masowych grobach.

Funkcjonowanie maszyny śmierci w więzieniach niemieckich wymagało zatrudnienia wykwalifikowanych funkcjonariuszy. Brak źródeł historycznych nie pozwala na dokładniejszy opis personelu więziennego. Wiadomo, że według stanu z lipca 1944 r. w więzieniu pracowało ok. 100 osób. Niektóre z nich znane są z nazwiska. Tym cenniejsze wydają się szczątki dokumentacji więziennej przechowywane w Archiwum II Wojny Światowej IZ. Jak wspomniano, są to wykazy płac dla katów niemieckich za wykonane przez nich czynności. Zachowało się siedem list, obejmujących okres od kwietnia do listopada 1944 r. (bez sierpnia). Dodatkowo, poza jednym miesiącem, zostały do nich dołączone osobne kwity z obliczeniami

² I. Z. Dok. II – 405, Telesfor Jankowski, wspomnienia.

³ I. Z. Dok. II – 438, Tadeusz Solla, Za więzienną bramą, wspomnienia.

podatkowymi wystawionymi na nazwisko jednego z katów. Każda lista jest zbiorczym, miesięcznym zestawieniem egzekucji przeprowadzonych przez pięciu oprawców: Bordta, Alfreda Hagela, von Mallecka, Tonna i Lübecka oraz kwot, które wypłacano im za wykonaną pracę. Bordt, który był głównym katem (*Scharfrichter*), otrzymywał od 30 do 60 marek za każdą egzekucję. Pozostali, będący jego pomocnikami (*Gehilfen*), pobierali odpowiednio niższe uposażanie (przeważnie 30 marek). Jak wynika z list, kaci wykonywali swoje obowiązki w pięciu miastach Kraju Warty, tzn. w Łodzi (*Litzmannstadt*), Inowrocławiu (*Hohen-salza*), Włocławku (*Leslau*), Kaliszu (*Kalisch*) oraz Poznaniu (*Posen*). Nie było to przypadkowe, ponieważ we wszystkich tych miastach istniały sądy specjalne (*Sondergerichte*), które były jednym z ważniejszych organów niemieckiego systemu karnego. We wspomnianych miesiącach kaci wykonali w sumie 138 straceń, z czego aż 94 w Poznaniu w więzieniu przy ul. Młyńskiej. Najwięcej, bo aż 30 (z czego 21 w Poznaniu), egzekucji przeprowadzono w czerwcu 1944 r. Było wiele zbiorowych straceń, tzn. jednego dnia wykonywano kilka wyroków śmierci. Zarobki katów, według zestawień figurujących na listach, wyniosły łącznie 17 820 marek. Jesteśmy w stanie powiedzieć coś bliższego tylko o dwóch wyżej wymienionych Niemcach: A. Hagel pełnił jednocześnie obowiązki woźnego sądu na Młyńskiej, natomiast Tonn jest zapewne identyczny z jednym z poznańskich rzeźników. Warto tutaj dodać, że z procesu K. Gramsa znane się nazwiska czterech innych pomocników kata. Najprawdopodobniej omawiane listy sporządzone zostały dla działu płacowego Sądu Krajowego w Poznaniu, gdzie kaci otrzymywali wynagrodzenie za swoją pracę. Każdorazowo podano też wielkość potrąceń podatkowych.

Niezwykle cenną informacją są nazwiska 138 ofiar, które wyszczególniono wraz z podaniem miejsca oraz dziennej daty egzekucji. Przy niepełnym zasobie źródłowym, który pozwoliłby ustalić kompletną listę ofiar niemieckiego terroru w Kraju Warty, prezentowane zestawienia płacowe stanowią ważne uzupełnienie.

Fot.2. Lista wynagrodzeń z maja 1944 r.

fd. Nr.	Tag	Staatsanwaltschaft	Ort der Hinrichtung	Aktenszeichen	Name d. Hingerichteten	Zustehende Vergütung für			
						Gehilfen			
						RM	RM	RM	RM
<u>Monat Mai 1944.</u>									
1.	3.5.	Posen	Posen	Sd 4 Kls. 2/44	Landgrebe	40	30	30	30
2.	9.5.	Ger.402 Div. Stettin	"	St L.III 7/44	v.Kiedrowski	40	30	30	30
3.	19.5.	"	"	" 503/43	Sermohm	30	30	30	30
4.	10.5.	Litzmannstadt	Litzmannstadt	9 Sd Kls. 27/44	Mikoryczak	60	40	40	40
5.	"	"	"	" 24/44	Kowalski	30	30	30	30
6.	12.5.	Ger.Wehrm.Kdtr. Litzmannst.	Posen	St L 493/43	Grimme	40	30	30	30
7.	15.5.	Leslau	Leslau	Sd 5 Kls. 16/44	Kaczmarek	60	40	40	40
8.	16.5.	Litzmannst.	~~Leslau~~ Litzmannst.	10 Sd Kls 82/43	Acnyk	40	30	30	30
9.	"	Posen	Posen	Sd 3 Kls. 2/44	Kaszniereza	30	30	30	30
10.	"	"	"	" 2/44	Bahalerocki	30	30	30	30
11.	"	"	"	" 1/44	Brykarszyk	30	30	30	30
12.	"	"	"	" 1/44	Nowak	30	30	30	30
13.	"	"	"	" 1/44	Brzakarszyk	30	30	30	30
14.	"	"	"	" 1/44	Wojtkowiak	30	30	30	30
15.	19.5.	Ger.402 Div. Stettin	"	St L II 146/44	Herk	40	30	30	30
16.	"	"	"	StL III 65/44	Schewe	30	30	30	30
17.	22.5.	Litzmannst.	Litzmannst.	8 Sd Kls. 31/44	Wilarijewski	60	40	40	40
18.	"	"	"	"	Curt Wilczynski	30	30	30	30
19.	"	"	"	8 St Kls. 35/44	Sulikowski	30	30	30	30
20.	23.5.	Posen	Posen	Sd 5 Kls 6/44	Wexner	40	30	30	30
21.	25.5.	Hohensalza	Hohensalza	Sd Kls. 36/44	Rozinski	60	40	40	40
22.	26.5.	Posen	Posen	Sd 4 Kls. 33/44	Ratzkiwicz	40	30	30	30
23.	"	"	"	Sd 4 Kls. 26/44	Sumowski	30	30	30	30
						880	730	730	730
						3 070.--RM			
<u>Zusammenstellung für Mai 1944.</u>									
a.) <u>Bordt</u> : 23 Hinrichtungen und zwar :									
4 zu je 60.-- RM = 240.-- RM									
7 " " 40.-- " = 280.-- "									
12 " " 30.-- " = 360.-- "									880.-- RM
b.) <u>Hakel</u> : 23 Hinrichtungen und zwar :									
4 zu je 40.-- RM = 160.-- RM									
19 " " 30.-- " = 570.-- "									730.-- RM
c.) <u>v.Malleck</u> : 23 Hinrichtungen und zwar :									
4 zu je 40.-- RM = 160.-- RM									
19 " " 30.-- " = 570.-- "									730.-- RM
d.) <u>Tonn</u> : 23 Hinrichtungen und zwar :									
4 zu je 40.-- RM = 160.-- RM									
19 " " 30.-- " = 570.-- "									730.-- RM
						3 070.-- RM			

Źródło: I. Z. Dok. I - 75.

Fot. 3. Lista wynagrodzeń z listopada 1944 r.

Nr. d. Nr.	Tag	Staats-anwalt-schaft	Ort d. Hin-richtung	Aktenseichen	Name d. Hin-gerichteten	Zustehende Ver-gütung Schifan			
						Bordt	Hagel	v. Malleck	Tonn
						RM	RM	RM	RM
<u>Monat November 1944.</u>									
1.	2.11.	Posen	Posen	13 AR.114/44	Antosik	40	30	30	30
2.	"	"	"	13 AR.116/44	Weinert	30	30	30	30
3.	"	"	"	13 AR.115/44	Kessler	30	30	30	30
4.	"	"	"	13 AR.115/44	Kryger	30	30	30	30
5.	6.11.	Hohen-salza	Hohen-salza	Sd Kls.89/44	Krypder	60	40	40	40
6.	10.11.	Posen	Posen	13 AR.118/44	Garnaveault	40	30	30	30
7.	"	"	"	13 AR.118/44	Audureau	30	30	30	30
8.	13. 1.	Kalisch	Kalisch	Sd 7Kls. 29/44	Panneck	60	40	--	40
9.	14.11.	Posen	Posen	Sd 3 Kls. 10/44	Wietrzynski	40	30	30	30
10.	"	"	"	Sd 3 Kls. 8/44	Wieczorek	30	30	30	30
11.	"	"	"	Sd 3 Kls. 9/44	Jahne	30	30	30	30
12.	15.11.	Hohen-salza	Hohen-salza	Sd 3 Kls 99/44	Rzeszkowski	60	40	40	40
13.	20.11.	"	"	Sd Kls. 88/44	Koczinaki	60	40	--	40
14.	23.11.	Kalisch	Kalisch	10 Sd Kls.26/44	Rornerski	60	40	40	40
15.	24.11.	G.StA.Posen	Posen	2 OJs.63/44	Kraft	40	30	30	30
16.	28.11.	Litzmann-stadt	Posen	7 Sd Kls.36/44	Ende	40	30	30	30
17.	28.11.	Posen	Posen	13 AR. 124/44	Piotrowska	30	30	30	30
						710	560	480	560
						2310.-- RM			
<u>Zusammenstellung für November 1944.</u>									
a)	Bordt	17	Hinrichtungen und zwar :						
			5 zu je	60.- RM	300.-RM				
			5 " "	40.- "	200.- "				
			7 " "	30.- "	210.- "				710.- RM
b)	Hagel	17	Hinrichtungen und zwar:						
			5 zu je	40.- RM	200.-RM				
			12 " "	30.- "	360.- "				560.- "
c)	v.Malleck	15	Hinrichtungen und zwar:						
			3 zu je	40.- RM	120.- RM				
			12 " "	30.- "	360.- "				480.- "
d)	Tonn	17	Hinrichtungen und zwar:						
			5 zu je	40.-RM	200.- RM				
			12 " "	30.- "	360.- "				560.- "
						2310.-- RM			
<u>Als steuerfrei sind abzusetzen für</u>									
	Bordt	5 zu je	10.-RM	=	50.-RM				
	Hagel	5 " "	8.- "	=	40.- "				
	Malleck	3 " "	8.- "	=	24.- "				
	Tonn	5 " "	8.- "	=	40.- "				
Posen, den 30. November 1944.									
Staatsanwaltschaft									
<i>[Signature]</i>									
Justizoberinspektor.									

Źródło: I. Z. Dok. I - 75.

Bogumił Rudawski - dr, pracownik Instytutu Zachodniego, historyk, zajmuje się dziejami okupacji niemieckiej w Polsce i II wojną światową.